

*** प्रकरण १ ले ***

प्रास्ताविक :

- [अ] समस्येची निवड
[आ] समस्या विधान
[इ] संशोधन समस्येची गरज व महत्त्व
[ई] संशोधनाची उद्दीष्ट्ये
[उ] संशोधनाच्या मर्यादा
[ऊ] संशोधनाची पध्दती

संदर्भ

प्रकरण १ लेप्रास्ताविक

१. [अ] समस्येची निवड :-
=====

स्वातंत्र्योत्तर ४५ वर्षात शिक्षणाचा प्रसार फार वेगाने झाला. ज्या ठिकाणी सखाद दुसरे माध्यमिक विद्यालय होते अशा तालुक्याच्या ठिकाणी आज कला, वाणिज्य, शास्त्र शाखेचे निदान एकतरी महा-विद्यालय असतेच. मोठ्या गावातून पुरेशा प्राथमिक शाळा निघत आहेत. अशा वातावरणात प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करणा-यांची माध्यमिक शाळेकडे, माध्यमिक शिक्षण पूर्ण करणा-यांची महाविद्यालयाकडे आणि महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण करणा-यांची आणखी सखाद्या अभ्यासक्रमाकडे नजर वळलेली असते. आज त्यातल्या त्यात आवाक्यातले वाटणारे पदव्युत्तर शिक्षण म्हणजे एम.ए., एम.एस्ती., एम.कॉम. अथवा बी.एड. यापैकी नोकरीची अधिक शक्यता वाटवणारे शिक्षण म्हणून बी.एड. कडे अनेक पदवीधरांचा ओढा असतो. त्यामुळे बी.एड. पदवीसाठी प्रवेश घेणा-या विद्यार्थ्यांची संख्याही दिवसेंदिवस वाढत आहे.

महाराष्ट्र राज्याचे माजी मुख्यमंत्री स्व. वसंतदादा पाटील यांनी अगदी थोड्या गुणांनी शासकीय वैद्यकीय अथवा अभियांत्रिकी महाविद्यालयामध्ये नंबर न लागलेले महाराष्ट्रीय विद्यार्थी भरमसाठ कॅम्पिटेसन फी देऊन कर्नाटक व इतर राज्यात शिकत असलेले पाहून आपल्या राज्यात "विनाअनुदानाचा" प्रयोग शिक्षण क्षेत्रात सुरु केला. प्रारंभी इंजिनियरिंग व मेडिकल या क्षेत्रामध्ये विनाअनुदान महाविद्यालये सुरु करण्यात आली. हळूहळू या पध्दतीने [विनाअनुदान] प्राथमिक शिक्षणापासून सर्वच शिक्षण क्षेत्र व्यापावयास सुरुवात झाली. तसेच १९८६ च्या नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या संदर्भात महाराष्ट्रात शैक्षणिक विकासाला एक प्रकारची गती प्राप्त झाली. या क्षेत्रात नोकरीची संधी वाढू लागली. अनुदानित शिक्षण महाविद्यालयातील जागा मर्यादित असल्याने

ब-याच विद्यार्थ्यांना निराश व्हावे लागत होते. या पार्श्वभूमीवर विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये निघू लागली. आज त्यांची संख्या शिवाजी विद्यापीठ क्षेत्रात २० आहे. संख्यात्मक वाढ झालेली असली तरी शिक्षण शास्त्र महाविद्यालयांच्या समस्या देखील तितक्याच वाढलेल्या आहेत.

वर्षानुवर्षे चालू असलेल्या शिक्षण क्षेत्रातील समृद्ध, व्यापक अनुभव असलेल्या, सर्व भौतिक, शैक्षणिक सुविधांनी युक्त असलेल्या, तज्ञ प्राध्यापक वर्ग असलेल्या जुन्या अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांना देखील अनेक शैक्षणिक समस्या येतात. तर अशा नवीनच सुरु झालेल्या विनाअनुदानित शैक्षणिक क्षेत्रातील पुरेसा अनुभव नसलेल्या महाविद्यालयांना शैक्षणिक समस्या येत नसतील कां ? जर त्यांना शैक्षणिक समस्या येत असतील तर त्या कोणकोणत्या ? या समस्यांवर कोणते उपाय योजता येतील ? हे शोधून काढून त्यावर उपाययोजना करता येईल काय ? हे शोधून काढण्या साठी प्रस्तुत विषयाची संशोधनासाठी निवड केलेली आहे.

१. [आ] समस्या विधान - [संशोधन समस्येचे शब्दांकन] :-
=====

प्रस्तुत समस्येचे शब्दांकन खालीलप्रमाणे केले आहे.

" शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालया-
तील शैक्षणिक स्थितीचा अभ्यास. "

संशोधन हे शास्त्रशुद्ध अभ्यास असल्यामुळे संशोधनाचे स्वस्म व मर्यादा स्पष्ट होण्यासाठी विधानातील संज्ञांचा अर्थ स्पष्ट करणे आवश्यक आहे. समस्या विधानातील शब्दांचा अर्थ खालीलप्रमाणे आहे.

शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत :-

शिवाजी विद्यापीठामध्ये समाविष्ट असणारी शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये.

विना अनुदानित :-

अशा शिक्षणसंस्था की ज्यांचा चालविण्यासाठी शासनाचे आर्थिक सहाय्य नाही. ज्यांना सरकारी अनुदान मिळत नाही अशा संस्था.

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय :-

शिक्षणशास्त्रातील पदवीचा विद्यापीठमान्य अभ्यासक्रम राबविणारी महाविद्यालये.

शैक्षणिक स्थिती :-

विनाअनुदानित महाविद्यालयातील शैक्षणिक स्थिती म्हणजे शिक्षणशास्त्रातील पदवीचा अभ्यासक्रम पूर्ण करत असतांना विद्यार्थी व प्राध्यापक यांना येणा-या शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास करणे आणि त्यावर अपाय सुचविणे.

विनाअनुदानित महाविद्यालयातील शैक्षणिक स्थितीचा -

- [१] विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रम पूर्ण करताना येणा-या शैक्षणिक अडचणी
[समस्या]
- [२] प्राध्यापकांना अभ्यासक्रम राबविताना येणा-या शैक्षणिक समस्या.
- [३] प्राचार्यांना येणा-या शैक्षणिक समस्या सोडविताना येणा-या समस्यांचा
अभ्यास करणे.

१. [इ] संशोधन समस्येची गरज व महत्त्व :-
=====

या शतकामध्ये सर्वच क्षेत्रात भारताने अतिशय प्रगती केलेली आहे. त्या बरोबरच शिक्षणक्षेत्राचा विस्तारही झपाट्याने झालेला आहे. शिक्षण-क्षेत्र हे गतीमान आहे. १९८६ च्या नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या संदर्भात महाराष्ट्रत शैक्षणिक विकासाला एकप्रकारची गती प्राप्त झालेली आहे. शिक्षणाच्या वाढत्या प्रमाणात अनुकूल संधी प्राप्त होत आहेत. त्यानुसार प्रशिक्षण महाविद्यालयातून विनाअनुदान तत्वावर चालविल्या जाणा-या बी.एड. चे प्रशिक्षण देणा-या शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांची संख्या गेल्या ४-५ वर्षांपासून भरपूर वाढलेली आहे.

व्यावसायिक प्रशिक्षण हवे ही एक शैक्षणिक गरज झालेली आहे. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांची संख्यात्मक वाढ झालेली असली तरी प्रशिक्षण महाविद्यालयांच्या समस्या देखील तितक्याच प्रमाणात वाढलेल्या आहेत. अनेक नवीन समस्या निर्माण होत आहेत, व त्यावर वेळीच निर्णय घेतले गेले नाहीत तर शिक्षणक्षेत्र हे गोंधळाचे साम्राज्य बनते. तसेच अशा शिक्षण-शास्त्र महाविद्यालयातून प्रशिक्षण घेऊन बाहेर पडणा-या विद्यार्थ्यांची संख्याही जास्त दिसते.

"शिक्षक म्हणजे समाजाचे शिल्पकार" असे म्हणतात. भारतीय संस्कृतिमध्ये गुरूला असणारे महत्त्व सर्वांना परिचित आहेच. आधुनिक काळातील इयत्ता ५ वी ते इयत्ता १२ वी च्या वर्गांमध्ये ज्ञानदानाचे कार्य करणारे आधुनिक "गुरू" निर्माण करण्याचे कार्य शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयामधून मोठ्या प्रमाणावर केले जाते. त्यामुळे या प्रशिक्षणा-र्थीच्या संख्येबरोबरच त्यांची गुणव-ताही अधिक असणे आवश्यक आहे. आणि विद्यार्थ्यांची गुणव-ताही सर्वस्वी तेथील शैक्षणिक स्थितीवरच अवलंबून असल्याने अशा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिकस्थितीचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. त्यांच्या शैक्षणिक समस्या कोणत्या स्वस्माच्या आहेत हे समजून घेणे आवश्यक आहे. त्याबरोबरच त्यांचा अभ्यास करून त्यावर उपाय शोधणे आवश्यक आहे.

विना अनुदान तत्त्वावरील बी.एड. कॉलेजेसकडे पाहण्याचा शासन, विद्यापीठ, समाज यांचा एक वेगळा असा दृष्टिकोन आढळतो. या महाविद्यालयांनाही असंख्य समस्यांना सामोरे जावे लागते. या समस्यांचे नीटसे आकलन झाल्यास "विना अनुदान तत्त्वावरील बी.एड. कॉलेजेसकडे पाहण्याच्या दृष्टिकोनात निश्चितपणे परिवर्तन होईल. त्या साठी ह्या संशोधनाची मदत निश्चितच होईल. विना अनुदान बी.एड. महाविद्यालयांच्या समस्या त्यांच्याशी संबंधित संदर्भातून या ठिकाणी अभ्यासलेल्या आहेत.

जेव्हा आपण शिक्षणशास्त्रीय दृष्टिकोनातून विचार करू लागतो, तेव्हा आपणासर्वांच्या सहज लक्षात येते की, विना अनुदान बी.एड. महाविद्यालये ही एक शिक्षणशास्त्र प्रशिक्षण संस्थेच्या दृष्टीने, समाजाच्या, विद्यार्थ्यांच्या प्राध्यापकांच्या दृष्टीने एक गंभीर समस्या बनली आहे. या महाविद्यालयांचा शैक्षणिक दर्जा [गुणव-ता] कसा सुधारावा यासाठी त्यांच्या समस्यांचा चिकित्सक अभ्यास करून त्यावर उपाय सुचविणे आवश्यक आहे.

त्यांचा अभ्यास केला असता सर्वसामान्यपणे विना अनुदानित बी.एड. महाविद्यालयातील समस्यांचे स्वल्प पुढील प्रमाणे आढळून येते.

- [१] विना अनुदानित बी.एड. महाविद्यालयांच्या शैक्षणिक समस्या.
- [२] विना अनुदानित बी.एड. महाविद्यालयांच्या आर्थिक समस्या.
- [३] विना अनुदानित बी.एड. महाविद्यालयांच्या भौतिक समस्या.
- [४] विना अनुदानित बी.एड. कॉलेजच्या सामाजिक समस्या.
- [५] विना अनुदानित बी.एड. कॉलेजच्या ग्रंथालयीन समस्या.

या संशोधनामध्ये शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिकस्थितीचा अभ्यास केलेला आहे. यामध्ये शैक्षणिक स्थितीचा अभ्यास करताना सहाजिकच विना अनुदानित महाविद्यालयांच्या शैक्षणिक समस्या, त्यांच्या भौतिक समस्या, ग्रंथालयीन समस्या यांचा साकल्याने अभ्यास केलेला आहे. व त्यावर उपायही सुचविण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. हे संशोधन या क्षेत्रातील शैक्षणिकस्थितीत सुधारणा करण्यास मार्गदर्शक ठरेल असे वाटते.

प्रस्तुत संशोधनात शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विना अनुदानीत अशा २० शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिक स्थितीचा अभ्यास केलेला आहे.

या संशोधनामध्ये हा अभ्यासक्रम पूर्ण करित असताना -

- १] विद्यार्थ्यांना येणा-या शैक्षणिक समस्या,
- २] प्राध्यापकांना येणा-या शैक्षणिक समस्या यांचा अभ्यास केलेला आहे.

त्यादृष्टीने शैक्षणिकस्थितीचा अभ्यास करून त्या समस्येवर उपायही शोधून काढलेले आहेत, जे या क्षेत्रातील समस्या सोडविण्यास निश्चितच मार्गदर्शक ठरतील अशी आशा असे वाटते.

१ . [ई] संशोधनाची उद्दिष्टे :-
=====

प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे आहेत.

- १] विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्राध्यापकांच्या शैक्षणिक पात्रतेचा अभ्यास करणे.
- २] विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिक स्थितीचा अभ्यास करणे.
- ३] विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिक स्थितीचा अभ्यास करून त्यामधील शैक्षणिक समस्यांवर उपाय सुचविणे.

१) [३] संशोधनाच्या मर्यादा :-
=====

- १] हे संशोधन शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालया पुरतेच मर्यादित आहे.

शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांची एकूण संख्या २० आहे. संशोधन हे बहुतेक वेळी सर्वेक्षण पध्दतीने केले जाते आणि हे संशोधन सर्वेक्षण पध्दतीने केलेले असल्यामुळे एकूण महाविद्यालयांपैकी ५० % महाविद्यालयातील शैक्षणिक समस्या या प्रातिनिधिक स्वस्मात शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत असलेल्या सर्व विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिक समस्या मांडू शकतील असे वाटल्यामुळे एकूण १० महाविद्यालयातील शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास केलेला आहे.

- २] वरील उद्देशास अनुसरून प्रत्येक विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील २ प्राध्यापक व ५ विद्यार्थी-शिक्षक यांच्या प्रातिनिधिक स्वस्मातील प्रश्नावलीतील प्रश्नांना उ-तरे आणि / किंवा प्रत्यक्ष मुलाखती घेतलेल्या आहेत. परंतु महाविद्यालयाचे प्राचार्य हे सबळपणे महाविद्यालयातील शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यासपूर्ण विस्तार देऊ शकत असल्यामुळे सर्व १० विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्राचार्यांच्या मुलाखती घेतलेल्या आहेत.

- ३] या संशोधनाचा विषय "शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिक स्थितीचा अभ्यास" असल्याने या संशोधनामध्ये केवळ शैक्षणिक समस्यांचाच अभ्यास व त्यावर उपाययोजना सुचविल्या आहेत. महाविद्यालयातील इतर कोणत्याही समस्येचा अंतर्भाव यात केलेला नाही.

- ४] हे संशोधन १९९४ ते १९९५ या सालापुरते मर्यादित आहे.

३. संशोधनाची पध्दती :-
=====

प्रस्तुत अभ्यासासाठी माहिती मिळविण्यासाठी संशोधकाने सर्वेक्षण [पाहाणी] पध्दतीचा अवलंब केलेला आहे. या अभ्यासाचे स्वरूप वर्णनात्मक असे आहे.

अभ्यासकाने संशोधनास आवश्यक माहिती उपलब्ध करण्यासाठी खालील साधनांचा उपयोग केला.

- १] प्राध्यापकांसाठी प्रश्नावली आणि / किंवा मुलाखती.
- २] विद्यार्थी-शिक्षकांसाठी प्रश्नावली आणि / किंवा मुलाखती.
- ३] प्राचार्यांच्या मुलाखती.
- ४] विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांना भेटी व निरीक्षण पध्दतीने माहिती गोळा केली.

प्रश्नावली :-

अभ्यासास उपयुक्त माहिती जमा करण्यासाठी शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांतील प्राध्यापकांसाठी व विद्यार्थी-शिक्षकांसाठी प्रश्नावली तयार केली. संशोधनासाठी आवश्यक असणारी माहिती संकलित करण्यासाठी विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील १०० विद्यार्थी-शिक्षक व २० प्राध्यापकांसाठी प्रश्नावलीचा वापर करण्यात आलेला आहे.

प्रश्नावली पाठवून देऊन व प्रत्यक्ष अशा दोन्ही पध्दतीने भरून घेतलेल्या आहेत.

प्रश्नावलीतील प्रश्न :-

- १] शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील अभ्यासक्रम,
- २] शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पाठ-नियोजन,
- ३] शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मूल्यमापन, आशययुक्त अध्यापन, कार्यानुभव, समाजसेवा, सांस्कृतिक कार्यक्रम, खेळ इत्यादी उपक्रमांची कार्यवाही.

४] शैक्षणिक सुविधा - ग्रंथालय, वाचनालय, शैक्षणिक पाठ साहित्यांची उपलब्धता, वरुणाची रचना व बैठक व्यवस्था,

५] प्राध्यापकांचे मार्गदर्शन,

इत्यादी संदर्भात येणा-या अडचणींच्या बाबतचे आहेत.

विद्यार्थी-शिक्षकांसाठी तयार केलेली प्रश्नावली परिशिष्ट "अ" मध्ये दिली आहे. ही प्रश्नावली एकूण १४ विभागात विभागली आहे. त्याची माहिती खालील कोष्टक क्रमांक १.१ मध्ये दिलेली आहे.

कोष्टक क्रमांक १.१

-: प्रश्नावलीचे भाग :-

अ.नं.	प्रश्नावलीचे भाग	प्रश्नावलीतील प्रश्नांचे क्रमांक
१	विद्यार्थी शिक्षकांची वैयक्तिक माहिती.	१ ते ६
२	महाविद्यालयाची इमारत	७ ते १०
३	व्याख्यान कक्ष	११ ते १४
४	विज्ञान प्रयोगशाळा	१५ ते १६
५	ग्रंथालय	१७ ते २३
६	क्रिडांगण	२४ ते २५
७	कार्यानुभव	२६ ते २९
८	सराव पाठ	३० ते ४३
९	मानसशास्त्र प्रयोग	४४ ते ४७
१०	सूक्ष्म अध्यापन	४८ ते ५०
११	कृतीसत्र	५१ ते ५३
१२	सहशालेय कार्यक्रम / सांस्कृतिक कार्यक्रम	५४ ते ५५
१३	गुणवत्ता वाढीसाठी उपक्रम	५६ ते ५९
१४	सर्वसाधारण विचार / सूचना	६०

अभ्यासकाने संशोधनासाठी आवश्यक असणारी माहिती संकलित करण्यासाठी शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत असणा-या १० विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रत्येक महाविद्यालयातील ~~५०~~^{१०} विद्यार्थी-शिक्षकांना प्रत्यक्ष भेटून व अप्रत्यक्ष प्रश्नावली पाठवून विनंती करून त्यांच्याकडून प्रश्नावल्या भस्न घेतल्या.

प्रश्नावल्या भस्न घेताना त्या महाविद्यालयातील शक्यतो सर्व अध्यापन पध्दतीच्या विद्यार्थी शिक्षकांचा समावेश होईल अशा प्रकारे विद्यार्थी-शिक्षकांची निवड केली.

संशोधनासाठी आवश्यक असणारी अधिक माहिती संकलित करण्यासाठी संशोधकाने प्राध्यापकांसाठी प्रश्नावली तयार केली.

प्रत्येक विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील दोन वेगवेगळ्या अध्यापन पध्दती शिकविणा-या प्राध्यापकांना प्रश्नावली दिल्या व त्यांना विनंती करून प्रश्नावली भस्न घेतल्या.

प्राध्यापकांसाठी तयार केलेली प्रश्नावली परिशिष्ट "३" मध्ये दिली आहे. या प्रश्नावलीमध्ये स्कंदरीत ~~२५~~^{१५} प्रश्नांचा समावेश केलेला आहे. त्याची माहिती खालील कोष्टक क्रमांक १.२ मध्ये दिलेली आहे.

.....

कोष्टक क्रमांक १.३

अ. नं.	प्रश्नावलीतील प्रश्न [मुद्दे]	प्रश्नावलीतील प्रश्नांचे क्रमांक
१.	प्राध्यापकांची वैयक्तिक माहिती	१ ते १०
२.	विद्यार्थी-शिक्षकांविषयी प्रश्न	११ ते १२
३.	अध्यापन करतानाच्या समस्या	१३ ते १४
४.	महाविद्यालयातील इतर शैक्षणिक सुविधांविषयी	१५
५.	सहशालेय कार्यक्रमाच्या अडचणी	१६
६.	मार्गदर्शन करताना येणा-या अडचणी	१७
७.	सरावपाठ पूर्ण करताना येणा-या अडचणी	१८
८.	प्राध्यापकांचे संस्थेतील संबंध	१९
९.	नवीन अभ्यासक्रम पूर्ण करताना येणा-या अडचणी	२० ते २३
१०.	प्रशिक्षण कोर्सबाबत अडचणी	२४
११.	अन्य अडचणी	२५

२] मुलाखती :-
=====

प्रश्नावली या संशोधनसाधनाच्या मर्यादा लक्षात घेऊन मुलाखत या संशोधन साधनाचाही वापर करण्यात आलेला आहे.

यामध्ये १० विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रत्येकी (दोन) अशा एकूण वीस प्राध्यापकांच्या मुलाखती घेतलेल्या आहेत. मुलाखतीमध्ये त्यांच्या शैक्षणिक समस्या, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील सद्य शैक्षणिक स्थिती व त्यावर त्यांची मते व अभिप्राय घेतलेले आहेत.

त्याचप्रमाणे (१०) प्राचार्यांच्या मुलाखती घेतलेल्या आहेत. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील सद्याच्या शैक्षणिक स्थितीवर त्यांचे विचार व अभिप्राय घेतलेले आहेत.

त्याचप्रमाणे १० विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रत्येकी ५ अशा ५० विद्यार्थी-शिक्षकांच्या मुलाखती घेतलेल्या आहेत.

मुलाखतीमध्ये अभ्यासक्रम पूर्ण करताना त्यांना येणा-या शैक्षणिक समस्यांवर त्यांचे विचार व अभिप्राय घेतलेले आहेत. त्यांच्यावर चर्चाही केलेली आहे.

३] प्रत्यक्ष भेटी :-
=====

प्रश्नावली आणि मुलाखती या बरोबरच दहा विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांना प्रत्यक्षभेटी देऊन, निरीक्षण करून स्वतः संशोधकाने माहिती गोळा केलेली आहे.

प्रत्यक्ष भेटी मध्ये संशोधकाने त्या शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाचे दैनंदिन कामकाज, ग्रंथालय, पाठसाहित्य व इतर उपलब्ध शैक्षणिक सुविधा [इमारत, फर्निचर] यांचे निरीक्षण करून माहिती गोळा केलेली आहे.

नमुना निवड :- =====

संशोधनाच्या अनेक पध्दती आहेत. या संशोधनासाठी अभ्यासकाने सर्वेक्षण पध्दती निवडली आहे. सर्वेक्षण पध्दतीचे सहा प्रकार आहेत. त्यापैकी या संशोधनासाठी "नमुना सर्वेक्षण " या सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केलेला आहे.

शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत असणा-या एकूण २० विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयापैकी १० शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांचा अभ्यास नमुना म्हणून या संशोधनामध्ये केलेला आहे.

शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत असणा-या एकूण २० विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयापैकी १२ शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये कोल्हापूर जिल्ह्यामध्ये, ३ सातारा जिल्ह्यामध्ये, ३ सांगली जिल्ह्यामध्ये व २ सोलापूर जिल्ह्यामध्ये आहेत.

या संशोधनासाठी वरील चारही जिल्ह्यामधील शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये "नमुना" म्हणून निवडली आहेत. या शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांची निवड याद्वारे निवड पध्दतीने केलेली आहे. या नमुना म्हणून निवडलेल्या शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी-शिक्षक, प्राध्यापक व प्राचार्य यांच्याकडून प्रश्नावली/मुलाखती या साधनांद्वारे संशोधनास आवश्यक असणारी माहिती संकलित केलेली आहे.

१] विद्यार्थ्यांची निवड :-

अभ्यासकाने संशोधनास आवश्यक माहिती संकलित करण्यासाठी शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत असणा-या दहा विना अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रत्येक महाविद्यालयातील दहा विद्यार्थी-शिक्षकांना प्रत्यक्ष भेटून प्रश्नावल्या भस्न घेतल्या.

प्रश्नावल्या देताना त्या महाविद्यालयातील शक्यतो सर्व अध्यापन पध्दतींच्या विद्यार्थी शिक्षकांचा समावेश होईल, अशा प्रकारे

विद्यार्थीशिक्षकांची निवड केली. त्याचप्रमाणे प्रत्येक विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पाच विद्यार्थी शिक्षकांच्या प्रत्यक्ष मुलाखती घेतल्या.

मुलाखतीसाठी विद्यार्थीशिक्षकांची निवड त्यांच्या गुणांच्या दर्जाविस्त [चांगला/मध्यम/बरा] व अध्यापन पध्दती विचारात घेऊन केली व मुलाखती घेतल्या.

२] प्राध्यापकांची निवड :-

संशोधनासाठी निवडलेल्या प्रत्येक विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील दोन, वेगवेगळ्या अध्यापनपध्दती शिकविणा-या प्राध्यापकांची निवड अभ्यासकाने केली, व त्यांना प्रश्नावल्या देऊन त्यांच्याकडून त्या भस्न घेतल्या. त्याचप्रमाणे त्यांच्या मुलाखतीदेखील घेण्यात आल्या.

याचप्रमाणे अभ्यासलेल्या दहा विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांच्या प्राचार्यांच्या प्रत्यक्ष मुलाखती घेतल्या.

१ [६] प्रकरणांचे नियोजन -

संशोधनाच्या विविध साधनाद्वारे गोळा केलेल्या माहितीचे संकलन, विश्लेषण आणि अर्थनिर्वचन केले व त्यातून संशोधनाचे निष्कर्ष काढले. पुढीलप्रमाणे प्रकरणांचे नियोजन केलेले आहे.

प्रकरण १ ले : प्रास्ताविक

या प्रकरणामध्ये संशोधनसमस्या, संशोधन समस्यांचे शब्दांकन, संशोधन समस्यांची गरज व महत्त्व, संशोधनाची उद्दीष्टे, संशोधनाच्या मर्यादा, संशोधन पध्दती या बाबींचा विचार करण्यात आलेला आहे.

प्रकरण २ रे : संबंधित संशोधनाचे समालोचन आणि विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांच्या समस्या.

या क्षेत्रात आलेल्या संशोधनाचे समालोचन या प्रकरणात करण्यात आलेले आहे. संशोधनाची उद्दिष्टे, संशोधनाची पध्दती, साधने, कार्यवाही, निष्कर्ष व शिफारसी यांचा विचार प्रत्येक संबंधित संशोधन विषयाच्या बाबतीत करण्यात आलेला आहे. विनाअनुदानित महाविद्यालयातील समस्यांचा विचार या प्रकरणामध्ये केलेला आहे.

प्रकरण ३ रे : संशोधन पध्दती

या प्रकरणामध्ये संशोधनासाठी वापरलेली संशोधन पध्दती, साधने व तंत्रे, मुलाखती, भेटी, चर्चा यांची सविस्तर माहिती दिलेली आहे.

प्रकरण ४ थे : माहितीचे विश्लेषण व विशदीकरण

या प्रकरणात विविध संशोधन साधनाद्वारे संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व विशदीकरण केलेले आहे.

प्रकरण ५ वे : निष्कर्ष आणि शिफारशी

या प्रकरणामध्ये संकलित माहितीवस्तू निघालेले निष्कर्ष दिलेले आहेत. तसेच या निष्कर्षांविस्तू समस्येवर सुचविलेले उपाय यांचाही या प्रकरणामध्ये समावेश केलेला आहे.

तसेच पुढील संशोधनासाठी विषय सुचविले आहेत.

पुढील संशोधनासाठी विषय --

- १] शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विनाअनुदानित व अनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शैक्षणिक स्थितीचा तौलनिक अभ्यास.
- २] शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील व्यवस्थापनामध्ये येणा-या समस्यांचा अभ्यास
- ३] विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांच्या आर्थिक समस्यांचा चिकित्सक अभ्यास

** संदर्भ ग्रंथसूची **

१. अकोलकर ग. वि. पाटणाकर ना. वि.	:: शालेय व्यवस्था आणि प्रशासन, पुणे, नीलकंठ प्रकाशन, १९८३
२. कुलकर्णी कृ.पां.	:: मराठी व्युत्पत्तीकोष, पुणे श्री लेखन-वाचन भांडार, ज.ल.ठोकळ प्रकाशन, १९६४
३. कुंडले म.बा.	:: शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे, तत्त्वज्ञान आणि शैक्षणिक समाजशास्त्र, आवृत्ती ४, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे, १९७९
४. कुंभोजकर ज. वि.	:: संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र, आवृत्ती २, फडके बुकसेलर्स, कोल्हापूर ८२-८३
५. जोशी प्र. न.	:: आदर्श मराठी शब्दकोष भाग १, विदर्भमराठवाडा बुक कृ. १९६९, पुणे
६. ताम्हणकर एस. डी.	:: शैक्षणिक प्रशासन व नियोजन भाग १, २ आवृत्ती २ री, नूतन प्रकाशन, पुणे १९७९
७. दांडेकर वा. ना.	:: शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र आवृत्ती १, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे १९७४
८. बनहदटी श्री. ना. धर्माधिकारी भाऊ	:: सुगम मराठी शब्दकोष, सुविचार प्रकाशन मंडळ, पुणे, १९६८
९. बापट भा. गो.	:: शैक्षणिक संशोधन, आवृत्ती २, नूतन प्रकाशन, पुणे, १९७७

१०. बोकील वि.पा. :: शिक्षणाचे तत्त्वज्ञान, चित्रशाळा
प्रेस-प्रकाशन, पुणे, १९६०
११. मुळे रा.शं. :: शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे,
उमाठे वि.तु. सीताबर्डी-नागपूर, साहित्य
प्रसार केंद्र, १९७७

-०-०-०-०-०-०-०-